

بسم الله الرحمن الرحيم

عنوان مقاله: آثار سوء ظن بر رفتار اجتماعی فرد در کلام حضرت امیر المؤمنین علی (علیه السلام)

نسیم بومری

طلبه پایه چهارم

مدرسه علمیه شهیده بنت الهدی

علی آباد کتول

آذر ۹۳

چکیده:

هدف از نگارش این مقاله مشخص نمودن آثار سوء ظن بر رفتار اجتماعی فرد طبق احادیث امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) است، برای دست یابی به هدف فوق منابع موجود با بهره گیری از روش اسنادی متناسب با سوالات و اهداف پژوهش مورد نقد و بررسی قرار گرفته است تجزیه و تحلیل داده ها عمدتاً براساس تحلیل محتوا انجام شده است از مهم ترین یافته های این پژوهش می توان عدم همکاری های اجتماعی و اتحاد و پیوستگی و اعتماد افراد به یکدیگر و در نتیجه گوشه گیری، اضطراب، ترس و ناتوانی، تیرگی و سردی روابط بین افراد را نام برد که همگی از عوارض آثار اجتماعی سوء ظن است

کلید واژه: گمان، سوء ظن، بد بینی، حسن ظن، آثار اجتماعی

مقدمه :

به مقتضای عقل ، زندگی اجتماعی یک ضرورت حتمی و قطعی است و آدمی را گریزی از آن نیست . همان نیرویی که انسان را به زندگی جمعی فرا می خواند و همان اهداف و انگیزه هایی که پذیرش این زندگی را برای وی تسهیل می نماید ، آدمی را به برنامه ریزی و شکل دادن به روابط بین اعضاء جامعه دعوت می کند.

اجتماع انسان با سایر موجودات تفاوت اساسی دارد به این معنا که نفع و ضرر سایر موجودات برای یکدیگر تکوینی و طبیعی است اما تاثیر و تاثر انسانها و نفع و ضرر آنها برای یکدیگر تا حد زیادی تابع خواست واراده ی آنهاست لذا انسانها می توانند به گونه ای زندگی کنند که موجبات زحمت و نقت را برای هم فراهم سازند و یا به گونه ای زندگی کنند که برای هم مفید باشند و وجودشان برای یکدیگر نعمت باشد.

انسان همانگونه که دستور دارد خدا را پرستش کند تا به تکامل و تعالی برسد، در زندگی اجتماعی نیز باید به گونه ای رفتار نماید که برای دیگران مفید باشد. آنچه که زندگی انسان را از سایر حیوانات متمایز می کند وبه آن رونق وحرکت و تکامل می بخشد روحیه ی همکاری گروهی و داشتن رابطه ای سالم برای پیشرفت است، زمانی افراد جامعه می توانند روابط سالمی داشته باشند که اساس زندگی بر محبت و صفا و صمیمیت استوار باشد اگر زندگی بر کینه توزی ، دشمنی ، خودخواهی، سوء ظن و بدگمانی بنا شده باشد چنین جامعه ای هیچگاه روز خوش به خود نخواهد دید زیرا از جمله ی این موارد مخصوصاً سوءظن و افکار غلط اساس اعتماد متقابل را درهم می کوبد ، پیوندهای تعاون را از میان برداشته و روحیه اجتماعی بودن را تضعیف می کند و در نتیجه بازار تنش در آن جامعه داغتر می شود و چون جامعه از سلامت به دور است از خیر و صلاح نیز دورتر خواهد بود و راه پیشرفت دشوار می شود .

چنین فردی که افکار منفی یعنی احساس ناتوانی و خود کم بینی همراه اوست در حقیقت سیستم دفاعی خود را علیه خویش فعال نموده و زمینه ساز شکست خویش می شود، چنین شخصی اگر به

طور مداوم اندیشه ها و افکار منفی را در ذهن خود بپروراند بتدریج این افکار منفی بر وی مسلط شده و نا خودآگاه بخش عظیمی از توانایی های بالقوه و بالفعل خود را هدر می دهد و در نتیجه بی حوصله، افسرده، عصبی، و ناتوان می شود .

شخص بدبین بیشتر از دیگران غمگین و خودخور و ناراحت است و در اثر گمان های بدی که در باره ی اشخاص و پدیده های جامعه دارند ، بسیار در رنج و عذابی درونی است. برای مثال امروزه وقتی بسیاری از جوان ها را به تشکیل زندگی توصیه می کنند ، معمولاً ترس از ناتوانی در اداره زندگی را دلیل خود بر عدم تشکیل خانواده می دانند این ترس ناشی از همان سوء ظن است ، سوء ظن به آینده، به توانایی ها و به قدرت های بالقوه ای که در وجود او قرار دارد و سوء ظن به اندیشه و فکر خود.

با انجام این تحقیق برآنیم تا حدودی آثار سوء ظن بر رفتار اجتماعی فرد را بررسی نموده به طوری که آشنایی افراد جامعه با این بیماری امید آن می رود که کمتر شاهد این ناهنجاری های رفتاری در سطح جامعه باشیم زیرا چه بسا افراد ارزنده ای که می توانستند منشأ کارهای مهم و ارزشمندی باشند اما در اثر بدگمانی های خود نسبت به دیگران از پیشرفت و ترقی باز مانده اند و دچار زندگی فردی، دورویی و نفاق، گوشه گیری و انزوا، تک روی و مفاسدناشی از این صفات شده اند.

در مقابل سوءظن ما مسئله حسن ظن را داریم خوش گمانی و حسن ظن به مردم امری لازم و حقیقتی واجب است چراکه اعتبار و آبروی مردم و خلق خداوند در گرو خوش گمانی و حسن ظن انسان به مردم است. مسئله حسن ظن یا به عبارت دیگر خوش گمانی به حق و به عباد حق از مهم ترین مسائل الهی و اسلامی است که پس از ایمان و عمل صالح واقعیتی است که از طرف خداوند و اولیاء به انسان سفارش شده است که البته باید به این نکته توجه کرد که خوش بینی همواره پسندیده نیست بلکه گاه نابه جا و ناپسند است برای مثال خوش بینی در روزگاری که ظلم و فساد بر حق و صلاح غلبه دارد چیزی جز خود فریبی نیست .

امام علی (علیه السلام) می فرمایند: اگر بدکاری بر زمانه و مردم آن غالب شود و کسی به دیگری گمان نیک برد خود را فریفته است.^۱

نویسندگان و اندیشمندان متعددی در زمینه سوء ظن و اثراش بر فرد دست به قلم شده اند که از این میان برخی به آثار سوءظن بر فرد و اجتماع پرداخته اند:

آیت الله محمد تقی مصباح یزدی در درس بیست و پنجم از کتاب پند جاوید، جلد دوم به بحث در رابطه با آفت های اجتماعی پرداخته و در آن با قلمی شیوا مرز سوءظن و حسن ظن را اذعان کرده و مفهوم سوءظن را طبق حدیث امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در دو احتمال بیان کرده است که یکی پرهیز از ملکه شدن سوء ظن و دیگری ترتیب اثر دادن به این بیماری روحی می باشد.

کتاب سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام) جلد سوم که سلسله گفتارهای حضرت آیت الله یثربی است و توسط قاسم نصیر زاده جمع آوری شده، در قسمت چهل و یکم این کتاب، در کنار بحث در رابطه با حق مشاور، سوء ظن و پیامدهای آن را نیز ذکر کرده اند که از جمله آن می توان اضطراب روانی، ترس و ناتوانی، تیرگی روابط دوستانه را نام برد.

زندگی در پرتو اخلاق اثر ناصر مکارم شیرازی در این کتاب مباحث مهم اخلاقی از جمله تهذیب نفس، راه سعادت و خوشبختی، اخلاق بد و سنجش اعمال و... مورد بحث و بررسی قرار گرفته و در آن سوءظن را سرچشمه ی ناراحتی های روحی و عذاب جسم و اضطراب و افسردگی افراد می داند که در آن فرد از معاشرت با مردم که یکی از وسایل عدی و مؤثر نشاط روحی است گریزان است.

در کتابهایی که مطالعه شد اکثراً به طور کلی در مورد اثرات منفی سوء ظن بر رفتار اجتماعی بحث و بررسی شده است اما کمتر در آنها به روانشناسی شخصی که دچار این بیماری شده پرداخته شده است هدف ما در این تحقیق آن است که در کنار بررسی و مشخص نمودن آثار سوءظن بر رفتار اجتماعی فرد طبق کلام مولا امیر المؤمنان علی (علیه السلام) به روانشناسی رفتار آنها نیز بپردازیم.

^۱ . نهج البلاغه ، حکمت ۱۱۴

ظن و گمان در لغت واصطلاح:

در لغت به چیزی "ظن" می گویند که برطرف دیگر رجحان و برتری داشته باشد.^۱

در اصلاح؛ یعنی انسان با حدس و گمان، مسائلی را به فرد دیگری منتسب بداند.^۲

البته در مورد ظن و گمان دوواژه متغیرو وجود دارد:

یکی حسن ظن است و دیگری سوءظن.

"حسن ظن" در لغت به معنای حسن نیک، نیک اندیشی. و آن حالتی است که آدمی با آن مطمئن باشد و متوقع خیر باشد

و از لحاظ اصطلاحی یعنی نیک انگاری درباره ی خداوند، فعل و انفعالات جهان و نیز پندار و گفتار و کردار انسانها(البته این قسم حسن ظن تا زمانی است که خلاف آن ثابت نشود)، خوش بینی، مثبت نگری یا به تعبیر روایات اسلامی حسن ظن نام دارد.^۳

"سوء ظن" در لغت به معنای بدگمانی آمده است.^۴

و از لحاظ اصطلاحی نیز اینکه فرد در محیط فکر خود، شخصی را مورد هجوم افکار و قضاوت‌های بد و ناروا قرار دهند، و احترام و شخصیت او حتی در محیط افکار دیگران محفوظ نماند.^۵

بدبینی و بدگمانی که در منابع اسلامی از آن به سوءظن تعبیر شده است یک حالت درونی است که برخی از علمای اخلاق از آن تعبیر به "عقدالقلب" کرده اند که نوعی مصداق غیبت قلبی و باطنی است به این معنا که اگر انسان در دل و ضمیر خود نسبت به برادر مسلمانش بد بین شد مقدمه ی

گناهان دیگری از جمله غیبت زبانی، تهمت، سخن چینی، تجسس و... می شود.

امام علی علیه السلام در این رابطه می فرمایند:

"مَنْ كَثُرَتْ رَيْبَتُهُ كَثُرَتْ غَيْبَتُهُ"

هر که تردید او زیاد شد، غیبت کردنش زیاد می شود.^۶

(۱). لغت نامه دهخدا، ج ۳۳، ص ۲۱

(۲). رساله حقوق امام سجاد، ص ۳۲۸

(۳). قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۱۳۴، ج ۶/ معین، محمد، فرهنگ فارسی، ۱۸، ص ۱۴۵۷

(۴). ترجمه مفردات راغب، ج ۲، ص ۵۳۲

(۵). زندگی در پرتو اخلاق، ناصر مکارم شیرازی، ص ۱۷۲

(۶). تصنیف غررالحکم، ۲۶۳، حدیث ۵۶۷۹

زد و چه بسا این بدگمانی و سوءظن کار را به جاهای باریک بکشاند و جنایتی را به ارمغان بیاورد که قابل جبران نیست.

"محروم شدن از دوست بزرگترین بلاست". شیطان هیچ وقت دوست ندارد دو نفر مؤمن باهم رابطه ای خوب و دوستانه داشته باشند قاعده ای کلی که از کلام خداوند سبحان بدست می آید چنین مفهومی را تأیید می کند: "إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ". البته این آیه اگرچه در مورد شراب و قمار بازی است، اما آن دو، خصوصیت ندارند و در واقع دو عامل از جمله اسباب عداوت و دشمنی هستند و لذا این آیه در مفهوم کلی خود شامل بحث ما هم می شود؛ یعنی شیطان همانگونه که از طریق شراب و قمار در صدد است تا شما را با هم دشمن سازد، از راه های دیگر هم در پی ایجاد عداوت بین شماست برای او دشمنی شما مطلوب است؛ او از اینکه دو نفر مؤمن نسبت به هم صمیمیت و محبت و همکاری داشته باشند خشنود نمی شود و از طرق مختلفی از جمله القای شبهه تلاش می کند تا کسانی را وادار به سخن چینی، بدگویی، عیب جویی و غیبت کند تا آنها را نسبت به هم بدبین کرده و ارتباط اجتماعی آنها را از بین ببرد این نهایت نور چشم شیطان است. البته این را هم نباید از نظر دور داشت که طبق آنچه که از کلام مولا علی (علیه السلام) گفتیم سوءظن همه جا بد نیست بلکه در محیطی که اکثریت مردم فاسدند نباید حسن ظن داشت زیرا نتیجه این سهل انگاری این می شود که زود فریب می خورد و گاه به مفاسد اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی و... مبتلا می شود. پس انسان باید بین این دو حالت افراط و تفریط حالت اعتدال را رعایت کند؛ نه آنقدر بدبین باشد و بدگمان که نتواند به هیچ کس اعتماد کند و نه آنقدر خوش بین که به آسانی به همه اعتماد کند. لذا باید جستجوی دقیق و حساب شده ای داشته باشد و به شواهد احتمالی و ضعیف اکتفا نکند.

راهکارهایی جهت درمان سوءظن:

(۱) برای برطرف شدن سوءظن قبل از هر چیز باید به اصلاح خودمان بپردازیم تا اگر دیگران را با خودمان مقایسه می کنیم این مقایسه سرچشمه ی حکم به فساد و بدی آنان نگردد و در مدتی که به اصلاح خود مشغولیم همواره این نکته را به یاد خود بیاوریم که ما نباید دیگران را همچون خود فرض کنیم ، چه بسا آنها روحیاتی به مراتب عالی تر و بهتر از ما داشته باشند .

(۲) باید زیانهای فردی و اجتماعی بدبینی و خطرات بزرگی که از این رهگذر دامنگیر ما و اجتماع می گردد مرتباً از نظر بگذرانیم و به این حقیقت توجه کنیم که اگر بدبینی به طور موقت در تسکین حس انتقام یا خودخواهی ما مؤثر باشد و آرامش موقتی کاذبی در ما ایجاد کند در مقابل، زیانهای غیر قابل جبران برای ما در بر دارد که با آن قابل مقایسه نیست.

(۳) هرگاه گمان بدی نسبت به مسلمانی در ذهن ما پیدا شد، در عمل کوچکترین اعتنایی به آن نکنیم، طرز رفتار خود را دگرگون نسازیم، و مناسبات خود را با طرف تغییر ندهیم، بنابراین آنچه گناه است ترتیب اثر دادن به گمان بد می باشد. لذا در حدیثی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می خوانیم: « ثَلَاثٌ فِي الْمُؤْمِنِ لَا يَسْتَحْسَنُ، وَ لَهُ مِنْهُنَّ مَخْرَجٌ، فَمَخْرَجُهُ مِنْ سَوَاءِ الظَّنِّ أَنْ لَا يَحْقُقَهُ ». « یعنی، سه چیز است که وجود آن در مؤمن پسندیده نیست، و راه فرار دارد، از جمله سوءظن است که راه فرارش این است که به آن جامه عمل نپوشاند »^۱

(۴) انسان می تواند با تفکر روی مسایل مختلفی، گمان بد را در بسیاری از موارد از خود دور سازد، به این ترتیب که در راه های حمل بر صحت بیاندیشد و احتمالات صحیحی را که در مورد آن عمل وجود دارد در ذهن خود مجسم سازد و تدریجاً بر گمان بد غلبه کند. بنابراین گمان بد چیزی نیست که همیشه از اختیار آدمی بیرون باشد. لذا در روایات دستور داده شده که اعمال برادرت را بر نیکوترین وجه ممکن حمل کن، تا دلیلی بر خلاف آن قائم شود.

^۱ (تفسیر نمونه ، ج ۲۲ ، ص ۱۸۳)

۵) کنترل مجاری ادراکات، چرا که قرآن کریم تمام مجاری فهم انسان را مسئول دانسته و می‌فرماید:

"وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا" (إسراء/۳۶)

قطعاً چشم و گوش و دل همگی مسئولند. اگر کنکاشی در علل پیدایش سوءظن داشته باشیم می‌بینیم که ادراکات حسی و بالاحص دیدنی‌ها و شنیدنی‌های ما در شکل دادن افکار و تخیلات ما سهم بسزایی دارند در نتیجه یکی از بهترین راههای تدبیر خواست‌ها و تسلط بیشتر بر خود و پیروزی بر خواهش نفسانی و وسواس شیطانی در مورد متهم کردن دیگران؛ مهار ادراکات و بیش از همه مهار چشم و گوش است مانند پرهیز از گوش دادن به سخنان پنهانی دیگران و پاسداشت حریم خصوصی آنها.

۶) در مواقع سوء ظن، افکار خود را با گفتن ذکر و خواندن دعا، روزنامه، مجله، کتاب و... منحرف سازید.

و با دعا و توسل به ائمه(ع) از خداوند بخواهیم دل ما را از آلودگی‌ها و بدبینی‌ها پاک کند تا به دیگران محبت بورزیم.

به هر حال این دستورات اسلامی از جامعترین و حساب شده ترین دستورها در زمینه روابط اجتماعی انسانها است، که مسأله امنیت را به طور کامل در جامعه تضمین می کند، و چه امنیتی از این بالاتر که آبروی انسانها مصون باشد و انسانها همیشه از لحاظ فکری و روحی امنیت داشته باشند و نسبت به سوءظن دیگران در رابطه با آبرو و اعراضشان در هراس نباشند.

البته این نکته نیز حائز اهمیت است که شاید روانشناسان اجتماعی در تحلیل و ارزیابی این مسئله ضعیف عمل کرده اند و باید پیرامون مسائل فرهنگی در جامعه مان انرژی بیشتری صرف کرد و برای حل این رفتار درونی انسان چاره اندیشی کنند.

منابع:

- (۱) سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)، سلسله گفتارهای حضرت آیت الله یثربی، جلد سوم، تنظیم قاسم نصیر زاده، قم، انتشارات انصاریان، ۱۳۸۷، چاپ پنجم.
- (۲) آیت الله مصباح یزدی، محمد تقی، مشکات، ۴-۲/۱، پند جاوید، جلد دوم، ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمه الله)، چاپ زلال کوثر، نوبت و تاریخ چاپ: چهارم، زمستان ۱۳۹۰
- (۳) محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه (با ترجمه فارسی)، ناشر: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث، سازمان چاپ و نشر، قم، ۱۳۸۹
- (۴) ناصر مکارم شیرازی، زندگی در پرتو اخلاق، ناشر سرور، محل نشر قم ۱۳۸۶
- (۵) ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ناشر: دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۸۰
- (۶) عبد الواحد بن محمد، آمدی، تصنیف غر الحکم و درر الحکم، ناشر مکتب الاعلام الاسلامی، مرکز النشر، قم سال ۱۳۶۶
- (۷) بانک اطلاعات نشریات کشور، روزنامه ایران، روانشناسی افراد مبتلا به سوءظن و برخورد با آنان، نویسنده دکتر مجید صفاری نیا www.magiran.com
- (۸) گروه سلامت پرشین پرشیا، منبع روزنامه شرق، روانشناس سعیده خدابخش www.persianpersia.com
- (۹) عیون الحکم و المواعظ، لیثی واسطی، علی بن محمد، ناشر: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث، سازمان چاپ و نشر قم ۱۳۷۶
- (۱۰) امام علی (علیه السلام) ترجمه محمد مهدی فو لاد وند، نهج البلاغه، ناشر صایب، تهران ۱۳۸۰
- (۱۱) شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه، پیام امیرالمؤمنین (علیه السلام)، آیت الله مکارم شیرازی و همکاران، چاپ گوهر اندیشه

۱۲) قرائتی / محسن / دقایقی با قرآن بر اساس تفسیر نور / چاپ توحید سال ۱۳۹۰

۱۳) قاموس قرآن ، قرشی بنابی ، علی اکبر، ناشر دار الکتب الاسلامیه، محل نشر تهران، سال

نشر ۱۳۷۱

۱۴) دیلمی ، حسن بن محمد: مقدمه از محمدی اشتهازدی،، محمد، ترجمه ارشاد القلوب ،

مترجم سلگی نهانندی ، علی ، ناشر ناصر، محل نشر قم ۱۳۷۶

۱۵) دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، محل نشر تهران، ناشر دانشگاه تهران، ۱۳۷۳

۱۶) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه فارسی مفادات راغب، ناشر دفتر نوید اسلام، محل

نشر قم ۱۳۹۰

۱۷) معین، محمد، فرهنگ معین، محل انتشار تهران، ناشر بی نا ۱۳۸۱-۱۳۸۲